

ŞEYLEŞME
BİR TANIYIŞ TEORİSİ

AXEL HONNETH

ÇEVİREN
CEM SİLİ

AXEL HONNETH

Alman felsefeci, sosyal bilimci. Batı Almanya'nın Essen şehrinde doğdu (1949). Bonn, Bochum, Berlin ve Münih'te eğitim gördü. Berlin Özgür Üniversitesi'nde ve Yeni Toplumsal Araştırmalar Okulu'nda dersler verdikten sonra Frankfurt'taki Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi'nde çalışmaya başladı (1996). Amsterdam Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde Spinoza Kürsüsü'nde bulundu (1999). Almanya'nın Frankfurt şehrindeki Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nün müdürlüğünü yaptı (2001-2018). Siyaset, toplum ve ahlak felsefesi üzerine yoğunlaşan Honneth, özellikle iktidar ilişkileri ve tanı(n)ma sorunu üzerine yaptığı çalışmalarla ve toplumsal ilişkiler ile çatışmaları anlamada yapısal ilişkilerden ziyade öznelarası ilişkiler ve şeyleştirme edimine ağırlık veren kuramlarıyla tanınmaktadır.

Bazı eserleri: *Bireysel Özgürlüğün Patolojileri: Hegel'in Sosyal Teorisi* (2022), *Bizdeki Ben: Tanınma Teorisi Üzerine İncelemeler* (2018), *Sosyalizm Fikri: Bir Güncelleme Denemesi* (2016), *Tanınma Uğruna Mücadele* (2016), *Pathologien der Vernunft. Geschichte und Gegenwart der Kritischen Theorie* (2007), *Kritik der Macht* (2000).

CEM SİLİ

Viyana'da doğdu (1993). Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun olup aynı üniversitede Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü'nde ilk yüksek lisans derecesini aldı. Central European University Tarih Bölümü'nde ikinci yüksek lisansını tamamladı. Almanca ve İngilizceden çevirileri bulunuyor.

Başlıca Çevirileri: Ferdinand Tönnies, *Psikolojik ve Sosyolojik Açından Felsefi Terminoloji* (2021), Sven Anders Hedi, *Asya Kumsallarında* (2021), David L. Swartz, *Simgesel İktidar, Siyaset ve Entelektüeller*, (Eva Gurbanova ile birlikte) (2022).

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
GİRİŞ	13
BİRİNCİ BÖLÜM LUKÁCS'TA ŞEYLEŞME	19
İKİNCİ BÖLÜM LUKÁCS'TAN HEIDEGGER VE DEWEY'E DOĞRU	28
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM TANIMANIN ÖNCELİĞİ	42
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM TANIMANIN UNUTULMASI OLARAK ŞEYLEŞME	55
BEŞİNCİ BÖLÜM ŞEYLEŞMENİN SINIRLARI	68
ALTINCI BÖLÜM ŞEYLEŞMENİN TOPLUMSAL KAYNAKLARI	81
DİZİN	93

ÖNSÖZ

Bu çalışma, bu yılın Mart ayında Berkeley Üniversitesi'nde verdiğim Tanner Dersleri'nin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir. Kendime, Batı Marksizminin önemli bir temasını güncel olaylar temelinde, teorik ana hatlarını ve aciliyetini Berkeley izleyicisinin daha analitik eğitilmiş kulakları için anlaşılır kılacak şekilde yeniden formüle etme hedefini koydum. Ve elbette bu yolla, eleştirel teori geleneğinin hâlâ çözülmemiş mirasına ait olan bir konu için tanı(n)ma kavramını verimli hale getirmeye çalışmak istedim. Eğer dinleyicilerden gelen tepkileri yanlış yorumlamadıysam, Frankfurt ve Berkeley arasında kurulan bu köprü başarılı olmuş gibi görünüyor; özellikle derslerim hakkında yorum yapmaya davet edilen üç "muhatap" -Judith Butler, Raymond Geuss ve Jonathan Lear- son derece kararlı ve zeki itirazlarıyla konuşmalarımın sempatik bir ilgiyle takip edildiğini bana açıkça gösterdiler. El yazmasını gözden geçirirken onların öneri ve tavsiyelerinin yanı sıra Frankfurt'ta Rahel Jaeggi ve Christopher Zurn'dan aldığım tavsiyeleri de dikkate almaya çalıştım. Taslaşımaya yönelttikleri cesur eleştiriler için hepsine minnettarım. Son olarak, yayınevinde Eva Gilmer derslerimin hızlı bir şekilde yayınlanmasını mümkün kılmak için mümkün olan her şeyi yaptım; ona da özverisi için içtenlikle teşekkür etmek isterim.

AXEL HONNETH
FRANKFURT, 2005 MAYIS

BİRİNCİ BÖLÜM LUKÁCS'TA ŞEYLEŞME

“Şeyleşme” kavramının bugün hâlâ yararlı olup olmadığı sorusunu açıklığa kavuşturabilmek için muhtemelen öncelikle Lukács’ın klasik analizine yönelmek faydalı olacaktır. Bununla birlikte, onun kategorik araçlarının, fenomenolojik olarak çoğu zaman doğru bir şekilde kavranan süreçleri yeterince kavramlaştırmaya izin vermediğini hemen fark edeceğiz. Lukács, Marx’ı izleyerek, çalışmasının daha ilk sayfasında şeyleşmenin “kişiler arasındaki bir ilişkinin bir şeylik karakteri kazanmasından” başka bir anlama gelmediğini ileri sürerken, “şeyleşme” kavramının ontolojikleştirici gündelik anlayışına sıkı sıkıya bağlıdır.¹ Bu temel hâliyle terim, açıkça, kendi içinde şeysi² özelliklere sahip olmayan bir herhangi şeyin, örneğin insanların, şeysi görüldükleri bilişsel bir süreci ifade eder. İlk başta, böyle bir şeyleşme durumunda bunun yalnızca epistemik bir kategorizasyon hatası mı, ahlaki açıdan nahoş bir davranış mı yoksa tamamen çarpıtılmış bir praksis biçimi mi olduğu belirsizdir. Sadece birkaç cümle sonra Lukács’ın aklında bir kategorizasyon hatasından daha fazlası olması gerektiği anlaşılır çünkü şeyleşme süreci bilişsel bir hatayla açıklanamayacak bir karmaşıklık ve istikrar kazanır. Lukács şeyleşmenin sürdürülmesinin ve yayılmasının toplumsal nede-

¹ Georg Lukács, “Die Verdinglichung und das Bewusstsein des Proletariats”, *Geschichte und Klassenbewusstsein* (1923) içinde. Lukács’ın şeyleşme kavramı hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz., Rüdiger Dannemann, *Das Prinzip Verdinglichung. Studie zur Philosophie Georg Lukács*, Frankfurt, 1987.

² Alm. *Dinglich* kelimesi “şey” anlamına gelen *ding* kelimesinden gelip “somut, gerçek; nesne özellikleri taşıyan” anlamına gelir. Şeyleşme süreci sonunda kazanılan bir özellik olarak bu vurguyu vermek için şeysi karşılığını seçtim (Çev.)

ninin, kapitalist toplumların kurulmasıyla birlikte öznelarası eylemin baskın biçimi hâline gelen meta mübadelesinin genişlemesi olduğunu varsayar. Özneler, hemcinsleriyle ilişkilerini öncelikli olarak eşdeğer meta mübadelesi yoluyla düzenlemeye başlar başlamaz kendilerini çevreleriyle şeyleştirici bir ilişki içine sokmak zorunda kalırlar çünkü artık verili bir durumun bileşenlerini yalnızca kendi benmerkezci fayda hesapları için üretebilecekleri verim açısından algılamaktan kendilerini alamaz hâle gelirler. Böylece mecbur kalınan perspektif değişikliği, Lukács için şeyleşmenin birçok biçimini oluşturan çeşitli yönlerde bir etkiye sahiptir. Meta telaşında, özneler karşılıklı olarak (a) mevcut nesnelere yalnızca potansiyel olarak kullanılabilir “şeyler” olarak algılamaya, (b) karşıtlarını yalnızca kârlı bir işlemin “nesnesi” olarak görmeye ve son olarak, (c) kendi kabiliyetlerini yalnızca bir şeyden yararlanabilme fırsatlarının hesaplanmasında ek bir “kaynak” olarak görmeye teşvik edilirler. Lukács nesnel dünyayla, toplumla ve kişinin kendisiyle olan ilişkilerini etkileyen tüm bu tutum değişikliklerini, aralarındaki zengin nüanslara dikkat etmeden “şeyleş(tir)me” kavramında bir araya getirir. Hem niceliksel olarak değerlendirilen nesne ve araçsal olarak muamele gören diğer insanlar hem de sadece ekonomik kârlılıkları açısından deneyimlenen kişinin kendi yetenekleri ve ihtiyaçları demeti “şeysi” olarak tanımlanır; dahası, “şeyleştirici” olarak belirlenen tutumda, somut bencillikten ilgisizliğe ve öncelikle ekonomik çıkara kadar uzanan çeşitli bileşenler birlikte yer alırlar.

Fakat Lukács analizinde, meta mübadelesine katılımın insanlardan talep ettiği tutum değişikliklerinin bir fenomenolojisini sunmaktan daha fazlasını yapmak ister. Başlangıçta neredeyse sadece Marx'ın “meta fetişizmi”³ olarak tanımla-

³ Karl Marx, *Das Kapital*, birinci cilt, 1968, s. 85 vd. Ekonomipolitiğin Marksist eleştirisinde şeyleşme eleştirisi ve fetişizm analizi bağlamında bkz. Georg Lohman, *Indifferenz und Gesellschaft. Eine kritische Auseinandersetzung mit Marx*, Frankfurt, 1991, beşinci bölüm.

dığı olgulara odaklansa da yalnızca birkaç sayfa sonra şeyleşmenin kısıtlamalarını kapitalizmdeki gündelik yaşamın bütününe aktararak ekonomik alanla olan dar bağlantıyı koparmaya başlar. Bu toplumsal genellemenin teorik olarak nasıl gerçekleştiği metinde tam olarak açık değildir çünkü Lukács alternatif açıklama stratejileri arasında bocalar gibidir. Bir yanda, kapitalizmin genişlemesi amacıyla yaşamın tüm alanlarını meta değişiminin eylem modeline uygun hale getirmenin gerekli olduğuna dair işlevselci argüman varken,⁴ diğer yanda Max Weber izlenerek rasyonelleşme sürecinin inatla, amaçsal rasyonel tutumların şimdiye kadar geleneksel davranışsal yönelimlere tâbi olan toplumsal alanlara yayılmasına yol açtığından bahsedilir.⁵ Bu genelleme adımının gerekçelendirilmesi ne kadar sorunlu olursa olsun, Lukács bunun yardımıyla nihayet çalışmasının temel tezine ulaşır: Buna göre, şeyleşme kapitalizmin koşulları altında insanların “ikinci doğası”⁶ hâline gelmiştir. Kapitalist yaşam biçimine katılan tüm özneler, kendilerini ve çevrelerindeki dünyayı salt şeysi nesnelere şemasına göre algılamayı alışkanlık hâline getirmelidirler.

Bu şeyleştirilmenin ne tür bir hata olduğu meselesinin peşine düşmeden önce Lukács'ın analizindeki bir sonraki adımın sunulması gerekir. Gördüğümüz gibi o, şimdiye kadar “şey” ya da “şeylik” kavramını, bir öznenin çevresinde ya da kendi şahsında ekonomik olarak kullanılabilir nicelikler olarak algıladığı tüm fenomenlere oldukça ihmalkâr bir şekilde aktarmıştır. Mesele ister nesnelere, ister diğer kişiler ya da kişinin kendi yetkinlikleri yahut duyguları olsun, Lukács'a göre bunlar ekonomik işlemlerde kullanılabilirlikleri açısından değerlendirildikleri anda şeysi nesnelere deneyimlenirler. Ancak bu kavramsal strateji, “şeyleşme” fikrini

⁴ Georg Lukács, “Die Verdinglichung und das Bewusstsein des Proletariats”, s. 270.

⁵ *age.*, 276.

⁶ *age.*, 260.

“ikinci doğa” olarak meşru kılmak için elbette yeterli değildir çünkü ekonomi alanının haricindeki eylem alanlarına veya boyutlarına bağlı olduğu bir nokta da vardır. Eğer bununla başlı başına kastedilen şey tüm durumsal olguların ekonomik olarak hesaplanabilir referans değerlerine yeniden tanımlanmasıysa şeyeleşmenin meta mübadele alanı dışında ne anlama geldiğini açıklamak nasıl mümkün olur? İlginç bir şekilde Lukács da burada yatan sorunu görmüşe benziyor çünkü analizi sırasında kavramsal yaklaşımının yönünü kısa sürede değiştiriyor. Öncelikle şeyeleştirme yoluyla kavranan nesnelere tarafında meydana gelen değişikliklere dikkat etmek yerine, şimdi eyleyen öznenin kendi içinde deneyimlemesi gereken dönüşümlere daha yakından bakıyor. Lukács, öznelerin “davranışlarında” bile, meta mübadelesinin kısıtlamaları altında, onları çevreleyen gerçeklikle tüm ilişkilerini etkileyen değişiklikler meydana geldiğini ileri sürer. Çünkü bir fail kalıcı olarak mübadele ortağı rolünü üstlenir üstlenmez, “yabancı bir sisteme yerleştirilmiş yalıtılmış bir parçacık olarak kendi varlığına ne olduğunu” “dalgınlıkla düşünen”, “etkisiz bir izleyici” hâline gelir.⁷ Kavramsal referans noktasındaki bu değişimle birlikte “dalgınlıkla düşünmek” ve “kayıtsızlık” kavramları, toplumsal eylem düzeyinde şeyeleş(tir)me tarzında neyin gerçekleştiğinin anahtarı hâline gelir. Özne artık çevresinin etkileşimine aktif olarak katılmaz, olaylardan zihnî veya varoluşsal olarak etkilenmeyen tarafsız bir gözlemcinin perspektifine yerleştirilir. Burada “dalgınlıkla düşünmek”⁸ teorik bir dalma ya da yoğunlaşma tavrı değil, müsamahakâr, pasif bir gözlem tavrı anlamına gelir ve “kayıtsızlık”, failin artık olaylardan duygusal olarak etkilenmediği, olan bitene içsellikle katılmadan sadece onları gözlemleyerek geçip gitmelerine izin verdiği anlamına gelir.

⁷ *age.*, 265.

⁸ Alm. *kontemplation*, İng. *contemplation*, Türkçeye genellikle “tefekür, derinine düşünmek” gibi karşılıklarla aktarılır. Burada Honneth bu anlamı değil, “dalıp gitme, dalgınlıkla düşünme” anlamını vurgular. (Çev.)

Bu kavramsal stratejinin, insanoğlunun “ikinci doğası” olarak “şeyleşme” fikriyle ne kastedebileceğini açıklamaya daha uygun bir temel sağladığını görmek kolaydır. Tam bir açıklama için bazı ara teorik adımlar hâlâ eksik gibi görünse de temel fikir muhtemelen şu şekilde ifade edilebilir: Meta mübadelesinin genişleyen eylem alanında, öznel toplumsal olayların katılımcısı olmak yerine gözlemcisi gibi davranmaya zorlanırlar çünkü olası getirilerin karşılıklı olarak hesaplanması, duygusal açıdan olabildiğince tarafsız, tamamen nesnel bir tutum gerektirir. Bu bakış açısı değişikliğine, durumla ilgili tüm koşulların “şeyleştirici” bir şekilde algılanması da eşlik eder çünkü mübadele edilecek nesnelere, mübadele ortakları ve nihayet kişinin kendi kişisel kabiliyetleri yalnızca niceliksel değer biçme özellikleri açısından dikkate alınabilir. Böyle bir tutum, ilgili sosyalleşme süreçleri sayesinde gündelik yaşamın tüm yelpazesinde bireysel davranışı belirleyecek kadar alışkanlığa dönüştüğünde “ikinci doğa” hâline gelir. Bu koşullar altında öznelere, değişim süreçlerine doğrudan dâhil olmadıklarında bile çevrelerini yalnızca maddi koşulların örüntüsüne göre algırlar. Lukács bu nedenle “şeyleşme”den habitusu ya da doğal çevrenin, toplumsal müşterek dünyanın ve kişinin kendi kişilik kabiliyetlerinin yalnızca kayıtsız ve duygusal açıdan nötr bir şekilde şeysi bir şey olarak kavrandığı, salt gözlemleyen bir davranış alışkanlığını anlar.

Bu kısa yeniden yapılandırma, Lukács için “şeyleşme”de bir hata ya da başarısızlık olmadığı zaten dolaylı olarak belirlenmiştir. Böylesi tahrif edici bir perspektif, daha önce de gördüğümüz gibi, salt epistemik bir kategori hatasını temsil etmez ama bu sadece şeyleş(tir)menin çok katmanlı ve sürekli bir tutum sendromu olması gerektiği için değil, aynı zamanda bu tutum değişikliğinin alışkanlıklarımıza ve davranış biçimlerimize, bilişsel bir hata gibi uygun bir düzeltme yoluyla kolayca çözülemeyecek kadar derinlemesine müdahale ettiği için de böyledir. Şeyleşme, bakış açımızı çarpıtan bir “tutum”⁹

⁹ *age.*, s. 264.